Antun Giron
Hrvatska akademija Znanosti i umjetnosti
Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci
Ružićeva 5, 51000 Rijeka

ŽIDOVSKO PITANJE U OPĆINI OPATIJA
(Od 1938. do 1945. godine)

Pregledni rad UDK:94(497.5Opatija=411.16)

U članku su prikazane dvije faze u provedbi rasnih zakona na području Kvarnerske provincije, posebno u općini Opatija. U prvoj, od 1938. do rujna 1943. god. je, uz ozakonjenje društvene i gospodarske nejednakosti Židova, poticano i njihovo iseljavanje. U drugoj, od listopada 1943. do travnja 1945. god., Područna je ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti Trećega Reicha u Opatiji dosljedno provela nacistički projekt "konačnoga rješenja židovskoga pitanja".

Uvod

Rapallskim ugovorom iz 1920. god. liburnijski je dio Istre pripao Kraljevini Italiji.[1] Nakon aneksije Rijeke (Fiume) 1924. god., liburnijske su općine uključene u novoosnovanu Kvarnersku provinciju kojom upravlja Riječka prefektura (R. prefettura di Fiume).[2]

U Kvarnerskoj provinciji, uglavnom u gradu Rijeci[3] i općini Opatija, stalno je prebivalište imao znatan broj Židova. Temelji židovske zajednice na obalnome području istarske Liburnije nastaju krajem XIX. st. kada Opatija izrasta u poznato morsko klimatsko lječilište.[4] Do kraja stoljeća već oko 70 Židova,

---

1 Detaljnije u: Vojislav M. JOVANOVIĆ, *Rapallski ugovor* 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata, Zagreb 1950.

2 Nakon što je kraljevskim dekretom sa zakonskom snagom br. 211 od 22. II. 1924. proglašena aneksija područja bivše Riječke Države, zakonskim je odredbama br. 213 od 22. II. i br. 582 od 27. IV. 1924. osnovana Kvarnerska provincija sa sjedištem u Rijeci (Milivoj KORLEVIĆ, Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945., *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. II., Rijeka 1954., str. 62; Ines KROTA, Riječka prefektura, *Vodič Historijskog arhiva Rijeka*. Posebno izdanje sv. VII., Pazin-Rijeka 1980., str. 59-62).

3 Detaljnije u: Giovanni KOBLER, *Memorie per La storia della liburnica cittá di Fiume*, vol. I., Fiume 1896. /pretisak: Trst 1978./, str. 162-163; I s t o, vol. II., str. 43-44; Irvin LUKEŽIĆ, Postanak židovske zajednice u Rijeci, Vjesnik *Državnog arhiva u Rijeci*, sv. XL., str. 75-115; Teodoro MORGANI, *Ebrei di Fiume e di Abbazia* (1441-1945), Roma 1979., str. 16-25.

4 T. MORGANI, Ebrei, n.dj., str. 117; Amir MUZUR, Kako se stvarala Opatija, Opatija 1998., str. 143-169.

pretežno doseljenika iz Mađarske, ima stalno prebivalište u Opatiji.[5] Naseljavanje se nastavlja i u prvim desetljećima XX. st., pa krajem tridesetih godina opatijsku židovsku zajednicu čini preko 100 obitelji s oko 250 članova.[6] Glavari (capofamiglia) tih stalno naseljenih obitelji većinom su: trgovci, hotelijeri, upravitelji hotela i putničkih agencija, rentijeri, liječnici i obrtnici.[7] Oni, dakle, pripadaju imućnijemu građanskome sloju opatijskoga stanovništva.

Nakon uključivanja Liburnije u granice Kraljevine Italije, većina je Židova nastanjenih u tadašnjim liburnijskim općinama: Volosko-Opatija, Veprinac-Ičići[8] i Lovran prihvatila talijansko državljanstvo, zadržala svoj društveni status i udio u gospodarskome životu. Naime, 40 je obitelji sa 102 člana dobilo talijansko državljanstvo, 27 obitelji s 56 članova zadržalo je mađarsko državljanstvo, sedam obitelji s 21 članom čehoslovačko, sedam obitelji s 23 člana poljsko, sedam obitelji sa 16 članova njemačko, pet obitelji s 10 članova jugoslavensko (SHS), pet obitelji s osam članova austrijsko, jedna obitelj s pet članova palestinsko, jedna obitelj s tri člana francusko, jedna obitelj s dva člana američko (SAD), a dvije su obitelji s tri člana registrirane kao apoliti.[9] U vrijeme izrade popisa stalno su prebivalište u općini Opatija imala 73 glavara obitelji, a u općini Lovran jedan.[10] Glavari 30 obitelji bili su trgovci, 17 rentijeri, 13 hotelijeri, 10 direktori hotela i putničkih agencija, devet liječnici, sedam obrtnici, pet posjednici, tri inženjeri i arhitekti, jedan rabin, jedan orguljaš, jedna učiteljica, a tri su bili zaposlenici hotela i ugostiteljskih radnja.[11]

Krajem 1922. god. židovska se zajednica u općinama Volosko-Opatija, Veprinac-Ičići i Lovran izdvaja iz tršćanske Židovske općine kojoj je do tada pripadala.[12] Naime, dekretom br. 448 d/2637 od 12. prosinca 1922. Prefektura za Julijsku krajinu je potvrdila pravila nove Židovske općine sa sjedištem u Opatiji. U veljači 1923. god. provedeni su izbori za upravne organe, pa se novokonstituirana Općina uključila u Zajednicu talijanskih židovskih općina

---

5 T. MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 117.

6 Kraljevsko je povjerenstvo Javne sigurnosti Opatija (R.C. di Pubblica Sicurezza Abbazia) dostavilo Upravi policije u Rijeci (Questura di Fiume) popis glavara židovskih obitelji stalno nastanjenih u općinama Opatija i Lovran, s podacima o njihovom zanimanju i broju članova njihovih obitelji 7. VIII. 1938., dakle u fazi priprema za donošenje rasnih zakona. Po svojem sadržaju taj dokument predstavlja popis svih glavara obitelji opatijske židovske zajednice od 1920. do kolovoza 1938. god., bez obzira na to da li su u trenutku izrade popisa već umrli ili su se odselili. Ti su podaci, pak, uneseni u popis kao opaska uz određenu osobu (Državni arhiv u Rijeci – dalje: DAR – JU-39, serija A 3/c, dosje 383).

7 I s t o.

8 Općina Veprinac-Ičići ukinuta je 1931. godine. Njeno je područje priključeno općini Volosko-Opatija, koja 1932. god. mijenja naziv u općina Opatija (Nikola CRNKOVIĆ, Općinsko poglavarstvo Opatija, *Vodič Historijskog*, n.dj., str. 98).

9 DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383.

10 Do sastavljanja popisa u općini je Opatija (negdašnjim općinama Volosko-Opatija i Veprinac-Ičići) umrlo 11, a iselilo se 14 glavara židovskih obitelji, dok su se iz općine Lovran iselila četiri glavara (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383).

11 I s t o.

12 T. MORGANI, Ebrei, n.dj., str. 118; Romano FARINA, L'offesa della razza, *Panorama*, Rivista quindicinale, XXXVIII, 22/1989., Fiume-Rijeka 1989., str. 35.

(L'Unione delle Comunita Israelitiche Italiane) sa sjedištem u Rimu.[13] Od 1924. god. funkciju predsjednika opatijske Židovske općine obnašao je opatijski trgovac Bernardo Nathan.[14]

Novoosnovana se opatijska Židovska općina smatrala dovoljno imućnom da na kupljenoj parceli u opatijskom parku Mandrija gradi sinagogu. U prosincu 1925. god. njeni su čelnici, u prisustvu predstavnika lokalne vlasti, svećano položili kamen temeljac budućega hrama.[15] Međutim, svjetska gospodarska kriza koja je utjecala na pad opatijskoga turističkoga prometa, a time i prihoda Židovske općine, prisilila je njenu upravu da odustane od toga skupoga projekta. Umjesto novoga hrama, za sinagogu je bila adaptirana povoljno kupljena zgrada kraj vile D'Annunzio u glavnoj opatijskoj ulici.[16]

U drugoj polovici 1929. god. opatijska je Židovska općina osnovala Židovsko kulturno društvo (Circolo di Cultura Ebraica in Abbazia).[17] Ono je prigodom vjerskih blagdana organiziralo svećanosti na koje su pozivani i Židovi iz drugih zemalja. Iako je, poglavito sredinom tridesetih godina, Riječka prefektura zazirala od dolaska Židova iz Njemačke, Austrije i susjednih im država, opatijsko je Kraljevsko povjerenstvo Javne sigurnosti (R. Commissariato di Pubblica Sicurezza Abbazia) bilo mišljenja, da židovska zajednica time potpomaže posustali opatijski turistički promet.[18] Međutim, sumnje Riječke prefekture nisu bile bez temelja. Naime, nakon Hitlerova uspona na vlast u Njemačkoj i donošenja Nürnberških zakona, u Opatiji je zabilježen, ne samo dolazak, nego i trajno naseljavanje većega broja Židova, poglavito onih iz Njemačke i Poljske. Naime, u razdoblju od 1935. do 1938. god. na područje se Opatije doselilo 17 njemačkih židovskih obitelji s 38 članova.[19] Njihov je dolazak do 1936. god., kao član Njemačkoga židovskoga odbora, pomagao opatijski rabin Alessandro Stern, pa ga je, pod pritiskom vlasti, opatijska Židovska općina početkom 1936. god. morala otpustiti.[20] Pritisak provincijskih oblasti na opatijsku Židovsku

---

13 DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383; *La Vedetta d'Italia*, br. 20 od 24. I. 1923.

14 Za prvoga je predsjednika izabran Michele Sternbach, a B. Nathan za podpredsjednika. M. Sternbach se, međutim, 1924. god. odselio, pa je B. Nathan preuzeo funkciju predsjednika. Kada su 1931. god., temeljem novih zakonskih odredbi, raspuštene uprave svih talijanskih židovskih općina, B. Nathan je imenovan vladinim povjerenikom Židovske općine u Opatiji. Na sjednici od 4. srpnja 1932. god. predstavnici opatijske Židovske općine za predsjednika su ponovo izabrali B. Nathana. Na čelu Općine ostao je sve do 1940. god., kada je uhićen i interniran u provinciji *Salerno* (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383; T. MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 118- 119 i 122).

15 *La Vedetta d'Italia*, br. 301 od 20. XII. 1925. godine.

16 T. MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 119; DAR, JU-39, A 3/c, dosje 383.

17 DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 388.

18 DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383.

19 I s t o.

20 Prema izvješćima Policijske uprave Rijeka i Povjerenstva Javne sigurnosti Opatija, A. Stern je otpušten 4. ožujka 1936. godine (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383). Međutim, kanal za ilegalni izlazak Židova iz Trećega Reicha, koji je vodio preko Francuske i sjeverne Italije do Opatije, očito je ostao u funkciji. Naime, i nakon otpusta rabina A. Sterna u Opatiju stižu Židovi iz Njemačke. Vidi bilješku 19.

općinu uočljiv već 1936., postajat će sve izraženiji,[21] da bi početkom 1938. god. prerastao u tvorno izražene postupke rasne netrpeljivosti[22] i javnu antisemitsku kampanju.[23] Antisemitska kampanja javnih medija, odnos i postupci provincijskih oblasti prema opatijskoj Židovskoj općini bili su u stvari samo preslika rasne politike talijanskoga fašističkoga režima. Ta će politika, međutim, bitno izmijeniti društveni i gospodarski položaj opatijskih Židova. U prvome razdoblju koje obuhvaća vremenski period od 1938. do rujna 1943. god., oni će biti izvrgnuti pritiscima rasnoga zakonodavstva fašističkoga režima Kraljevine Italije, dok će u razdoblju od listopada 1943. do svibnja 1945. god. biti izloženi provedbi nacističkoga koncepta *konačnoga rješenja židovskoga pitanja* (*Die Endlösung der Judenfrage*).[24]

---

[21] Upravne i policijske oblasti su 1937. god. zahtijevale da opatijska Židovska općina otpusti novoizabranoga rabina Abrama Schreibera iz Rijeke zato što nije prihvatio talijansko državljanstvo (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383).

[22] Prema podacima Povjerenstva Javne sigurnosti nepoznati su počinitelji 30. travnja, a zatim i 2. lipnja 1938. razbili oglasnu ploču s obavijestima o vjerskim obredima na opatijskoj sinagogi (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383).

[23] Počev od srpnja 1938. god. lokalni je provincijski list *La Vedetta d'Italia* započeo s objavljivanjem serije članaka u kojima se opravdava i pruža podrška rasnoj politici talijanskoga fašističkoga režima. Kampanja će biti okončana objavljivanjem cjelovitoga teksta *Odredaba o zaštiti talijanske rase* i najavom ciklusa predavanja koji će se pod naslovom: *Economia e Razza* održavati u Opatiji i Rijeci (*La Vedetta d'Italia*, br. 175 do 181 iz srpnja, br. 182 do 198 iz kolovoza, br. 208 do 214 iz rujna, br. 238 i 239 iz listopada, br. 265 do 281 iz studenoga i br. 293 i 300 iz prosinca 1938. godine).

[24] U postojećoj talijanskoj i hrvatskoj historiografiji još uvijek nije sustavno obrađena likvidacija opatijskih Židova za vrijeme postojanja njemačke operativne zone *Jadransko primorje*. Renzo De FELICE u svojoj knjizi: *Storia degli Ebrei italiani sotto il fascismo*. Volume secondo, Torino 1977., ne donosi podatke o likvidaciji Židova u Opatiji, već samo u Rijeci i Trstu. Paolo SANTARCANGELI u svome članku: Alcune considerazioni sulle leggi razziali e sulle loro repercussioni nel'ambito della comunitr ebraica di Trieste, *Qualestoria*, 1/1989, Trieste 1989., str. 137-147, navodi, da su u siječnju 1945. god., pod pritiskom nacista, preostali Židovi pobjegli iz Opatije. Oslanjajući se na P. Santarcangelija, istu tvrdnju iznosi R. FARINA u svome članku: L'offesa della razza, n.dj., str. 25-36. Na tu se literaturu, kada je riječ o Židovima u Kvarnerskoj provinciji, oslanja i dr. Darko DUKOVSKI u svome članku: Židovi u Istri između dva svjetska rata (članak je u sadržaju naslovljen sa: *Socijalna integracija Židova u Istri prve polovice XX. stoljeća*), *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1/1997., Zagreb 1997., str. 77-95. Naime, oslanjajući se na R. De Felicea i P. Santarcangelija, dr. D. Dukovski navodi, da su dobivši obavijest od opatijskoga povjerenika Javne sigurnosti (Pubblica sicurezza) Olinda Cellurale, opatijske židovske obitelji uspjele izbjeći uhićenja koja je provodila njemačka Područna ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti (*Nebenstelle der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst*). Tvrdnja je točna, ali se odnosi tek na nekolicinu opatijskih židovskih obitelji. Neke od njih izrijekom navodi T. MORGANI u svojoj knjizi: *Ebrei, n.dj.*, str. 122. U istome djelu T. Morgani navodi i popis Židova iz Opatije, Ičića, Lovrana i Voloskoga koje su, prema njegovome navodu, nacisti deportirali najvećim dijelom u lipnju 1944. godine. Autor, međutim, priznaje da je te podatke uvrstio bez provjere, jer ih je dobio pred sam kraj tiskanja knjige. T. Morgani se s pravom ograđuje, jer je taj popis u mnogim elementima netočan, odnosno ne podudara se s navodima u izvornome arhivskome gradivu (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, dalje: HDA, Zemaljska komisija za ratne zločine, dalje: Zemaljska komisija, kut. 438). Vidi bilješku 122.

Fašističko rasno zakonodavstvo u Kraljevini Italiji od 1938. do 1943. godine

U razdoblju od 1935. do 1938. god. u Kraljevini se Italiji postepeno razvija antisemitska kampanja zamjetna najprije u tisku, a zatim u aktivnosti fašističkih institucija i, konačno, u državnim strukturama.[25] Naime, Deklaracija Velikoga fašističkoga vijeća od 6. listopada 1938.,[26] transformirana je 17. studenoga u kraljevski dekret sa zakonskom snagom pod naslovom: Odredbe o zaštiti talijanske rase (*Provvedimenti per la difesa della razza Italiana*).[27] Njegovim je stupanjem na snagu bila faktički ozakonjena diskriminacija Židova u Kraljevini Italiji. Njime je, naime, bilo zabranjeno sklapanje bračnih veza između pripadnika talijanske i židovske rase, određeni kriteriji za utvrđivanje rasne pripadnosti, uvedeno posebno evidentiranje Židova, utvrđene službe i zanimanja koje oni ne smiju obavljati, ograničena njihova trgovačka i industrijska aktivnost, limitirana vrijednost nekretnina s kojima mogu raspolagati, a oni doseljeni poslije 1. siječnja 1919. morali su napustiti teritorij Kraljevine Italije.[28] Bio je to tek početak rasne zakonodavne aktivnosti fašističkoga režima inspirirane, bez ikakve sumnje, Nürnberškim nacističkim zakonikom iz 1935. godine.[29] Naime, u razdoblju od 1938. do sredine 1942., a faktički sve do pada Mussolinija u srpnju 1943. god., fašistički je režim brojnim zakonima, uredbama i naputcima nastojao riješiti židovsko pitanje.[30] Međutim, program *rješavanja židovskoga pitanja* u Kraljevini Italiji bitno se je razlikovao od nacističkoga projekta biološkog uništenja Židova (*Die Endlösung*). Naime, konačno rješenje židovskoga pitanja u Kraljevini se Italiji nastojalo ostvariti sustavnim iseljavanjem[31] i tzv. arijanizacijom Židova talijanskoga državljanstva.[32] Međutim, zbog složenoga postupka primjene odredaba rasnih zakona[33] i prilika nastalih izbijanjem Drugoga svjetskoga rata, *konačno rješenje židovskoga pitanja na talijanski način* nije dalo očekivanih rezultata. Naime, zakonske odredbe o iseljavanju Židova apolita i stranih državljana, izvjesnim su kategorijama židovske populacije pružale mogućnost ostanka u Kraljevini Italiji.[34] Iseljavanje Židova s talijanskim državljanstvom, koje se sustavno potiče od 1940. god.,

---

25 Detaljnije u: D. DUKOVSKI, Židovi u Istri, n.dj., str. 84; R. De FELICE, Storia degli Ebrei, n.dj., str. 642-643.

26 Deklaraciji je prethodio Manifest fašističkih znanstvenika i profesora talijanskih sveučilišta (R. De FELICE, Storia degli Ebrei, n.dj., str. 660-662 i 667-686).

27 I s t o, str. 409 i 687-696.

28 I s t o; D. DUKOVSKI, Židovi u Istri, n.dj., str. 87-88.

29 Detaljnije u: Ward RUTHEFORD, Genocid Židova, Zagreb 1975., str. 30-39.

30 R. De FELICE, Storia degli Ebrei, n.dj., str. 411-417.

31 I s t o, str. 420-424.

32 Dekret sa zakonskom snagom br. 1024 od 13. srpnja 1939. godine (R. De FELICE, Storia degli Ebrei, n.dj., str. str. 413; D.DUKOVSKI, Židovi u Istri, n.dj., str. 87).

33 R. De FELICE, Storia degli Ebrei, n.dj., str. 416-417 i 436.

34 I s t o, str. 441.

zaustavljeno je ulaskom Kraljevine Italije u Drugi svjetski rat.[35] Štoviše, štiteći svoje državljane, Kraljevina Italija počev od 1938. god. omogućava Židovima talijanskoga državljanstva da se iz europskih zemalja, zahvaćenih ekspanzijom Trećega Reicha, vraćaju u Italiju.[36] Istovremeno iz tih zemalja, koristeći različite mogućnosti i načine, u Kraljevinu Italiju uspijevaju ući i nastaniti se u njoj brojni Židovi sa statusom stranaca.[37] Budući da je tzv. *arijanizacijom*, tj. zakonskim priznavanjem arijevskoga porijekla zaslužnim Židovima, bio obuhvaćen tek ograničeni krug osoba i njihovih porodica,[38] u Kraljevini se Italiji broj stanovnika *židovske rase* ne smanjuje.[39] Stoga *židovsko pitanje* ostaje trajnom preokupacijom fašističkoga režima sve do njegova sloma u srpnju 1943. godine.

Naime, nakon ulaska u Drugi svjetski rat, vlasti su Kraljevine Italije zaoštrile svoj odnos prema Židovima. Znatan ih je broj, koje su lokalne vlasti označile kao sumnjive, bio upućen u slobodnu konfinaciju, ili, pak, u sabirne logore.[40] I pored toga, oni su u Kraljevini Italiji bili u daleko povoljnijem položaju od Židova u zemljama pod nadzorom Trećega Reicha i drugim državama osovinskoga bloka. Zbog toga će tijekom rata Židovi iz tih zemalja prelaziti na područja koja nadzire Kraljevina Italija.[41] Tolerantniji odnos prema Židovima, a posebno, pak, prihvaćanje prebjega, predstavljalo je izazov nacističkim prvacima. Stoga će Treći Reich sredinom 1943. god. zatražiti od Mussolinija izručenje Židova koji su, nakon okupacije Francuske i stvaranja NDH, prebjegli na područja pod talijanskim nadzorom. Međutim, Mussolinijev pristanak na izručenje prebjega, uz različite izgovore, nije bio realiziran.[42] Ubrzo je uslijedio slom fašističkoga režima, a zatim i kapitualcija Kraljevine Italije.[43] Međutim, novonastale vojno-političke prilike u sjevernom i središnjem dijelu Apeninskoga poluotoka, Istri i Kvarnerskome primorju neće ići u prilog Židovima nastanjenim na tim područjima.

---

[35] I s t o, str. 420-421.

[36] I s t o, str. 441-442.

[37] I s t o. Vidi bilješke 19 i 20.

[38] I s t o, str. 440.

[39] I s t o, str. 439 i 441-442.

[40] I s t o, str. 442-445;

[41] I s t o, str. 429-430, 479, 482-483; Ivan KOVAČIĆ, *Kampor 1942.-1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na otoku Rabu*, Rijeka 1998., str. 259, 269-277.

[42] R. De FELICE, Storia degli Ebrei, n.dj., str. 489-491.

[43] Akt o sklapanju primirja (Armistizio corto) između Kraljevine Italije i Ujedinjenih naroda potpisan je 3., a objavljen 8. rujna, dok je akt o bezuvjetnoj kapitulaciji Kraljevine Italije (*Armistizio lungo*) potpisan 29. rujna 1943. godine (*Trattati e Covenzioni fra Italia e gli altri Stati*, Zbirka Ministarstva vanjskih poslova Italije, vol. 59, Rim, str. 485-497).

Provedba rasnih zakona u Kvarnerskoj provinciji od 1938. do 1943. godine

Rasni zakoni Kraljevine Italije bili su, dakako, odmah dosljedno primijenjeni i na području Kvarnerske provincije.[44] Štoviše, podatke o Židovima nastanjenima u Rijeci i na području istarske Liburnije, Riječka je prefektura počela prikupljati još u fazi medijske antisemitske kampanje u lokalnome tisku.[45] Prvi popis Židova nastanjenih u općinama Opatiji i Lovranu, s podacima o životnoj dobi, bračnome stanju, zanimanju i državljanstvu glavara (capofamiglia) židovskih obitelji, sačinjen je već 7. kolovoza 1938. godine.[46] Riječka ga je prefektura, zajedno sa popisom riječkih Židova, 31. kolovoza dostavila Ministarstvu unutrašnjih poslova – Generalnoj direkciji Javne sigurnosti.[47] Novi, potpuniji i precizniji popis opatijskih Židova sačinjen je 22. kolovoza 1938. godine. Tim je novim popisom bilo obuhvaćeno 165 opatijskih židovskih obitelji s ukupno 474 člana.[48] Od ukupnoga broja glavara židovskih obitelji samo je jedan obnašao javnu funkciju, 49 Židova i pet polužidova[49] bavilo se trgovinom, 10 Židova industrijom, tri obrtom, 19 poduzetništvom, a 27 je svrstano u sloj posjednika i osoba sa znatnim imetkom.[50] Za 40 Židova koji su bili odsutni, ili su, pak, bili evidentirani u drugim općinama, zanimanje nije naznačeno.[51] Potpunim podacima o Židovima provincijske će upravne i policijske oblasti raspolagati tek nakon stupanja na snagu *Odredbe o zaštiti talijanske rase*.[52]

Podaci upravnih i policijskih oblasti iz kolovoza 1938. god. o Židovima u Kvarnerskoj provinciji, iako nepotpuni i neprecizni, temelj su za procjenu učinka rasnih zakona na brojnost, gospodarsku aktivnost i društveni položaj pripadnika opatijske židovske zajednice. Naime, namjera fašističkoga režima, da

---

44 Riječki je prefekt T. Testa 1940. god. izvijestio Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Italije, da je prema *Židovima bio 100% nepopustljiv u primjeni dobivenih naredaba* (Antun GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* – dalje: *VHARiP*, sv. XXVI., Pazin-Rijeka 1983., str. 143).

45 Vidi bilješku 23.

46 Vidi bilješku 6.

47 Navedene je popise Riječja prefektura pribavila i dostavila na hitan zahtjev Ministarstva unutrašnjih poslova – Generalne direkcije Javne sigurnosti od 29. srpnja 1938. godine (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383).

48 Od ukupnoga broja registriranih obiteljskih zajednica, 15 ih je pripadalo kategoriji mješovitih bračnih zajednica (DAR, JU-30, kut. 513).

49 Termin *polužidov*, koji se u popisu koristi, ozvaničen je tek temeljem *Odredbe o zaštiti talijanske rase*. To, pak, upućuje na zaključak da su provincijske upravne i policijske oblasti bile upoznate s bitnim odrednicama rasnih zakona i prije njihova donošenja.

50 DAR, JU-30, kut. 513. Podatke o broju riječkih Židova aktivnih u trgovačkim i industrijskim tvrtkama, te onih koji obnašaju javne, administrativne i sindikalne funkcije, riječki je prefekt T. Testa dostavio ministru Buffarini Guidu tek krajem rujna 1938. godine (I. KOVAČIĆ, *Kampor*, n.dj., str. 246).

51 DAR, JU-30, kut. 513.

52 Naime, zakon je obvezivao sve Židove da u roku od 90 dana moraju svoju imovinu prijaviti nadležnim državnim uredima (R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 412-413).

rasnim zakonima osigura sustavno iseljavanje Židova, pogodila je u prvome redu one pripadnike opatijske Židovske općine koji nisu imali status talijanskih državljana.[53] Već krajem 1938. i početkom naredne godine znatan ih je broj obustavio svoju gospodarsku aktivnost i s članovima obitelji emigrirao u zemlje zapadne Europe, Sjevernu i Južnu Ameriku, Bliski Istok i azijske zemlje. Naime, od prosinca 1938. do sredine ožujka 1939. god. opatijsko je Kraljevsko povjerenstvo Javne sigurnosti brisalo iz evidencije 89 iseljenih Židova stranaca.[54] U isto su vrijeme i iz istih razloga iz evidencije brisana 22 Židova stranca koji su do tada bili stalno ili privremeno nastanjeni u općini Lovran.[55] Nisu, međutim, svi opatijski Židovi, strani državljani, obustavili svoju gospodarsku aktivnost i emigrirali.[56] Oni, pak, koji su bili u mješovitim bračnim zajednicama, prenosili su pravo obavljanja djelatnosti na bračnoga partnera arijevske rase, dok su potomci iz mješovitih brakova nastojali priskrbiti povlasticu *arijanizacije*.[57] Međutim, i Židovi s talijanskim državljanstvom, poglavito oni koji su ga ishodili poslije 1. siječnja 1919., dolazili su pod udar odredbe o iseljavanju, jer su, nakon oduzimanja državljanstva bili registrirani kao apoliti.[58] Dakako, uza sve to, ograničenja uvedena rasnim zakonima otežavala su gospodarsku aktivnost, pogoršala položaj svih pripadnika opatijske Židovske općine, a zakonska odredba o iseljavanju stranaca umanjila broj njenih pripadnika. Naime, prema popisu od 1. rujna 1939. opatijska je židovska zajednica imala 197 stalno nastanjenih osoba.[59] Međutim, jednome dijelu evidentiranih, još uvijek nije bio definiran rasni status.[60] Naime, 14 je opatijskih Židova bilo oženjeno kršćankama, dvije su Židovke bile udate za kršćane, a sedam je obitelji imalo djecu kršćanske vjere,[61] pa je tek predstojalo utvrđivanje da li će se, prema izuzetno složenim odredbama rasnih zakona, evidentirati kao Židovi ili kao pripadnici *talijanske rase*.[62] Dakle, uza sva nastojanja upravnih

---

53 Na temelju *Odredbe o zaštiti talijanske rase* su Židovi stranci bili dužni napustiti teritorij Kraljevine Italije do 12. ožujka 1939. godine (R. De FELICE, Storia degli Ebrei, n.dj., str. 412-413. i 691).

54 Uz iseljene iz evidencije su brisane i četiri umrle osobe židovske rase (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 382).

55 I s t o.

56 Vidi bilješku 34.

57 DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 382. Naime, odluke o rasnoj pripadnosti za bračne drugove iz mješovitih brakova i njihove potomke donosili su, na temelju složenih kriterija, Sud za rasu (*Il Tribunale della Razza*) i Komisija za povlastice (*La Commissione per le discriminazioni*) koji su djelovali u okviru Generalne direkcije za demografiju i rasu (*Demografia e Razza*) pri Ministarstvu unutrašnjih poslova (D. DUKOVSKI, Židovi u Istri, n.dj., str. 86; R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 693-696).

58 Vidi bilješku 28. Talijansko je državljanstvo bilo oduzeto i predsjedniku opatijske Židovske općine, Bernardu Nathanu (DAR, Ju-39, serija A 3/c, dosje 383).

59 DAR, JU-30, kut. 513.

60 Vidi bilješku 57.

61 DAR, JU-30, kut. 513.

62 Do 1942. god. u Opatiji je devet osoba židovske rase, koje su bile u bračnoj zajednici s osobama talijanske rase, dobilo zakonski status arijevaca (DAR, JU-30, kut. 513).

i policijskih oblasti Kvarnerske provincije, anagrafski uredi nisu uspjeli, kako je to bilo predviđeno, sačiniti definitivne posebne evidencije Židova tijekom 1939. godine.[63] Tek 1940. god. Riječka je prefektura raspolagala traženim podacima o broju i državljanstvu Židova nastanjenih u gradu Rijeci, i u liburnijskim općinama provincije.[64] Prema podacima iz lipnja 1940. god. u Rijeci je bilo nastanjeno 1.105 Židova od kojih 301 s talijanskim državljanstvom, 461 apolit i 343 strana državljana.[65] U Opatiji je bilo nastanjeno 114 Židova,[66] od kojih 26 apolita i stranih državljana,[67] u Lovranu je živjelo osam,[68] a u ostalih deset općina 21 Židov.[69] Prema prosudbi prefekta Temistoclea Teste, sve je Židove bez obzira na državljanstvo, trebalo iseliti,[70] jer imaju otrovne zube.[71] Stoga nije začuđujuće što je, dobivši naputak Ministarstva unutrašnjih poslova o obvezatnom popisu sumnjivih Židova, T. Testa 18. lipnja 1940. dao uhititi, ne samo sumnjive, nego i sve opatijske Židove strance i apolite.[72] Zatvoreni su u zgradi škole *Turnić* na Rijeci, a nakon 15 dana provedenih u zatočeništvu dio je bio oslobođen,[73] a dio upućen u internaciju.[74] Usprkos tome broj se Židova u Kvarnerskoj provinciji nije smanjio. Naime, prema statističkim podacima

---

63 Naime, tek je zakonskim dekretom br. 1054 od 29. lipnja 1939. bila naređena izrada specijalnih popisa Židova (R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 412-413).

64 Kvarnerska provincija nije bila izuzetak. Ured za demografiju i rasu je svoje prvo izvješće s podacima o Židovima nastanjenim u Kraljevini Italiji podnio Mussoliniju tek u kolovozu 1940. godine (R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 697-702).

65 Do 1942. god. nije bilo ozakonjeno iskazivanje rasnoga statusa građana Kraljevine Italije. Stoga su u statistikama iz 1940. god. stanovnici svrstani prema nacionalnoj, a ne rasnoj pripadnosti. Podaci za grad Rijeku sadrže posebno iskazanu napomenu o broju Židova određene nacionalnosti (državljanstva). Podaci o stanovništvu liburnijskih općina nemaju toga dodatka. Broj Židova u pojedinoj općini vidljiv je iz razlike između iskazanoga broja stanovnika u rubrici o njihovom ukupnom broju i zbira stanja iskazanoga u rubrikama o broju stanovnika prema nacionalnoj pripadnosti. Vidi: A. GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu, n.dj., str. 140-141.

66 I s t o, str. 140.

67 Popisane su osobe svrstane u slijedeće kategorije: *Oženjeni s djecom starijom od 18 godina, Neoženjeni i udovice bez djece, Udate i rastavljene žene bez djece ili s djecom starijom od 18 godina, Neudate žene*. Niti jedna osoba navedena u popisu nije navršila 65 godina, pa su, dakle, svi popisani pripadali kategoriji Židova koji su bili dužni napustiti Kraljevinu Italiju (Državni arhiv u Rijeci, JU-6, kut. 264).

68 A. GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu, n.dj., str. 141.

69 Stalno je boravište u općini Podgrad imalo 10 Židova, u općini Ilirska Bistrica šest, u općini Klana četiri, u općini Mošćenice jedan, dok u općinama: Jablanica, Jelšane, Knežak, Materija, Matulji i Prem nije bio nastanjen ni jedan Židov (A. GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu, n.dj., str. 141).

70 Iz Rijeke se moralo iseliti između 350 i 420 Židova, navodno onih kojima je bilo oduzeto talijansko državljanstvo dobiveno nakon aneksije Rijeke 1924. godine (I. KOVAČIĆ, *Kampor*, n.dj., str. 246).

71 A. GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu, n.dj., str. 143.

72 DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383; R. FARINA, L'offesa della razza, n.dj., str. 33; T: MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 121.

73 Savjetnik opatijske Židovske općine, Maurizio Gelles bio je odmah oslobođen. Njemu su zapisnički predani obredni predmeti iz opatijske sinagoge (svitci Tore, srebrna svjetiljka, sviječnjaci, kaleži i dr.), jer je zgrada sinagoge bila oduzeta Židovskoj općini i data na korištenje *fašističkoj omladinskoj organizaciji Gioventú Italiana del Littorio – GIL* (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383; T. MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 122).

74 R. FARINA, L'offesa della razza, n.dj., str. 33; T. MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 122.

iz veljače 1942. god., u Rijeci je imalo prebivalište 1.125 stanovnika *židovske rase*, od kojih su 568 bili talijanski državljani, a 557 stranci.[75] U Opatiji je tada bilo nastanjeno 196 stanovnika *židovske rase*,[76] u Lovranu 14,[77] a u ostalih deset općina provincije šest stanovnika *židovske rase*.[78] Dakle, usprkos rasnih zakona, iseljavanja i upućivanja u internaciju, broj Židova na području Kvarnerske provincije zabilježio je porast.[79] Najveći porast od 82 stanovnika *židovske rase* zabilježen je u općini Opatija.[80] Očito je da se to povećanje ne može pripisati prirodnom prirastu, pa je on sigurno bio rezultat doseljavanja Židova, bilo talijanskih državljana, bilo stranaca, iz istočnoeuropskih zemalja koje su postale žrtvom agresivne ekspanzionističke politike Trećega Reicha. Iako u primarnim vrelima nedostaju podaci o useljavanju Židova u Kvarnersku provinciju, činjenica je da se među opatijskim Židovima uhićenim 1944. god. nalazio i izvjestan broj njemačkih, mađarskih, čehoslovačkih, poljskih i rumunjskih državljana.[81]

Provedba planova o uspostavi nadzora Trećega Reicha na teritoriju Talijanske Socijalne Republike

Kapitulacija Kraljevine Italije nije predstavljala iznenađenje za Treći Reich. On je, naime, od svibnja do rujna 1943. god. razradio vojno-operativne i političke planove koje će realizirati u slučaju sloma Kraljevine Italije.[82]

Na temelju noveliranoga plana *Achse* njemačke su postrojbe zaposjele sjeverni i središnji dio Apeninskoga poluotoka,[83] a u operaciji *Istrien* one su uspostavile nadzor nad područjem Istre, Kvarnerskoga primorja i Gorskoga kotara.[84]

---

75 A. GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu, n.dj., str. 146 i 149.

76 I s t o, str. 146-147.

77 I s t o, str. 146 i 150.

78 U općini Ilirska Bistrica tri, u općini Klana jedan, u općini Matulji jedan i u općini Mošćenička Draga jedan (A. GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu, n.dj., str. 146-153).

79 U Kvarnerskoj su provinciji 1942. god. bila nastanjena 93 Židova više nego 1940. godine.

80 A. GIRON, Talijanske vlasti o stanovništvu, n.dj., str. 146-147.

81 HDA, Zemaljska komisija, Zk. 31155.

82 U razdoblju od svibnja do kolovoza 1943. god. Treći je Reich pripremio: plan za oslobađanje Mussolinija pod šifrom *Eiche*, plan za okupaciju Rima i obnovu fašističkoga režima pod šifrom *Student*, plan za okupaciju Kraljevine Italije pod šifrom *Schwarz* i plan za zarobljavanje ili uništenje talijanske ratne flote pod šifrom *Achse* (Franco CATALANO, *Storia del Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia*, Milano 1975., str. 42; Milan LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine, Rijeka 1983.*, str. 20 i 24-25).

83 Noveliranim planom *Achse* (Neuebearbeitung der *Achse* Befehle) utvrđeni su konkretni zadaci njemačke Grupe armija C na Apeninskome i Grupe armija F na Balkanskome poluotoku (F. CATALANO, Storia del Comitato, n.dj., str. 42; Antun GIRON-Petar STRČIĆ, *Poglavnikovom vojnom uredu. Treći Reich, NDH, Sušak-Rijeka i izvješće dr. Oskara Turine 1943.*, Rijeka 1993., str. 124; M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački* rat, n.dj., str. 20 i 24-25).

84 Tri faze planirane operacije realizirala je njemačka Grupa armija B u razdoblju od 25. rujna do 20. listopada 1943. godine (M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat*, n.dj., str. 125; Tone FERENC, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, Maribor 1967., str. 378-379).

Paralelno s vojnim realizirani su i politički planovi prema kojima je zaposjednuti teritorij Kraljevine Italije bio podijeljen na dva dijela: njemačko okupacijsko područje i njemačka pothvatna područja.[85] U oba je dijela, barem formalnopravno, bila suverena novoosnovana satelitska Talijanska Socijalna Republika (Republika Sociale Italiana)[86] u kojoj je obnovljena Fašistička stranka pod nazivom Republikanska fašistička stranka (Partito Fascista Repubblicano).[87] Njenim je stanovištem, da su pripadnici *židovske rase* u Italiji stranci i da pripadaju neprijateljskoj naciji,[88] faktički bila određena sudbina Židova na području TSR. Već 30. studenoga 1943. Ministarstvo unutrašnjih poslova TSR izdaje naredbu o deportiranju Židova u koncentracione logore i pljenidbi njihove imovine. Zakonskom je, pak, odredbom br. 2 od 4. siječnja 1944. precizirano, da sva zaplijenjena židovska imovina, uključujući i pologe na bankama postaje državno vlasništvo.[89] Policijske mjere i antižidovska zakonodavna djelatnost TSR olakšat će Glavnoj upravi za sigurnost Reicha (*Reichssicherheitshauptamt-RSHA*) provedbu nacističkoga koncepta *konačnoga rješenja židovskoga pitanja* na okupiranim područjima Italije. Naime, izvanrednim je povjerenikom za redarstvena pitanja na teritoriju TSR bio imenovan SS Obergruppenführer[90] Karl Wolff.[91] Njegovim postavljenjem na funkciju Vrhovnoga vođe SS i policije (*Der höhere SS und Polizeiführer*) nadležnost je *RSHA* bila faktički protegnuta na čitav talijanski državni teritorij pod njemačkim nadzorom.

Drugi dio zaposjednutoga područja, njemačke operativne zone, protezale su se od talijanskoga predjela Alpa do prostora na istočnoj obali sjevernoga Jadrana. Operativna *Predalpska zona* (*Alpenvorland*) obuhvaćala je područja provincija: Bolzano, Trento i Belluno, a Operativna zona *Jadransko primorje*

---

85 Detaljnije u: Karl STUHLPHARRER, Die Operationszonen *Alpenvorland und Adratisches Küstenland 1943-1945., Publikationen des Österreiches Instituts für Zeitgeschichte und des Instituts für Zeitgeschichte der Universität Wien*, Band 7, Beč 1969., str. 138.

86 Njeno je osnivanje objavljeno 9. rujna preko münchenske radio postaje, a 23. rujna 1943. bila je osnovana i vlada na čelu s Benitom Mussolinijem (R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 536: *Corriere Istriano*, br. 224 od 24. IX 1943.; L'Unità, br. 17 od 10. IX. 1943.).

87 Utemeljena je u Veroni 14. studenoga 1943. godine (R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 527; Paola ROMANO, *La questione giuliana 1943-1947. La guerra e la diplomazia. Le foibe e l'esodo, Trst 1997., str. 79; Corriere Istriano*, br. 217 od 16. XI. 1943.).

88 To je izrijekom navedeno u točki 6. Manifesta Fašističke republikanske stranke (R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 528).

89 I s t o, str. 528-531.

90 Hijerarshijska je ljestvica dužnosnika u Jurišnim odredima (*Shutzstaffen – SS*) imala specifično nazivlje, pa joj se zbog toga ne može naći adekvatna hrvatska usporedba. Međutim, određeni je rang *SS* dužnosnika u pravilu odgovarao određenome činu u njemačkoj redovnoj vojsci (*Wehrmachtu*). Rang *SS* dužnosnika navedenih u ovome radu odgovara slijedećem činu u *Wehrmachtu*: rang *SS* Obergruppenführera odgovara činu generala, *SS* Gruppenführera činu generallajtnanta, SS Brigadeführera činu generalbojnika, *SS* Standartenführera činu pukovnika, *SS* Obersturmbannführera činu potpukovnika, *SS* Sturmbannführera činu bojnika, *SS* Hauptsturmführera činu kapetana, *SS* Hauptscharführera činu nadnarednika i rang SS Oberscharfürera činu narednika. Usporedi: Jadviga BEZWINSKA – Danuta CZEH, *KL Auschwitz in den Augen der SS*, Verlag des Staatlichen Auschwitz-Museum 1973., str. 300.

91 T. FERENC, *Kapitulacija Italije*, n.dj., str. 362; K. STUHLPFARRER, Die Operationszonen, n.dj., str. 138.

(*Adriatisches Küstenland*) obuhvaćala je: Furlaniju, Goricu, Ljubljanu, Trst, Istru i Kvarnersku provinciju u administrativnim međama iz 1941. godine.[92]

Suverenitet nad teritorijem njemačkih operativnih zona formalno je zadržala TSR, ali je za ta područja, pored vojnih zapovjednika, Führer imenovao i civilne povjerenike. Ti su vrhovni povjerenici kao nositelji administrativno-političke vlasti u operativnim zonama bili odgovorni Führeru, a ne vladi TSR. Oni su bili ovlašteni postavljati i smjenjivati nositelje upravnih oblasti, imenovati uz njih njemačke savjetnike, te, uz suglasnost Führera, odlučivati o svim pitanjima, pa i onim zakonodavnim i sudskim, na području svoje nadležnosti.[93] Faktički su, dakle, njemačke operativne zone, s obzirom na stvarnu kompetenciju i subordinaciju uspostavljenih njemačkih organa vlasti, bile uklopljene u državno-pravni sustav Trećega Reicha. U skladu s tim, u njemačkim je operativnim zonama rješavano i *židovsko pitanje*.

Protegnuće nadležnosti Glavne uprave za sigurnost Reicha na područje Operativne zone Jadransko primorje

Nakon operacije *Istrien*, Vrhovni je povjerenik, Gauleiter i Reichstatthalter Koruške dr. Friedrich Alois Rainer preuzeo cjelokupnu civilnu vlast u Operativnoj zoni *Jadransko primorje*.[94] U stvari je dr. F. Rainer preuzeo administrativno-političko vrhovništvo nad zatečenim sustavom talijanskih upravnih i sudskih oblasti uključujući i policijske uprave (questure). One su, pak, nastavile obavljati svoje funkcije u skladu sa zakonima TSR, ukoliko nisu bili u suprotnosti s naredbama Vrhovnoga povjerenika. U njegovoj se nadležnosti, ali samo u političkom pogledu, nalazila i novouspostavljena Uprava redarstva, tajne policije i obavještajne službe Trećega Reicha. Faktički je Viši zapovjednik SS i policije za područje Operativne zone (*Oberbefehlshaber SS und Polizei*) bio odgovoran Vrhovnome vođi SS i policije za TSR, Karlu Wolffu.[95] Time je samo prividno poštovana cjelovitost teritorija TSR-a. Faktički je, pak, Višem zapovjedniku SS i policije, uz suglasnost Vrhovnoga povjerenika, omogućeno djelovanje izvan postojećega pravnoga i upravnoga sustava TSR. Glavnoj upravi za sigurnost Reicha bilo je, dakle, omogućeno da na području Operativne zone *Jadransko primorje* izgradi strukturu svojih ureda identičnu onoj u Trećem Reichu i djeluje u okvirima njegovoga pravnoga sustava. Time je njemačka Tajna državna policija (*Geheime Staatspolizeiamt-GESTAPO*)[96] odnosno njen Ured IV. B4,

---

92 K. STUHLPFARRER, Die Operationszonen, n.dj., str. 139.

93 I s t o, str. 143.

94 *Bolletino Ufficiale della Provincia del Carnaro*, No 1, Ottobre 1943- Febbraio 1944, Fiume 1944-XXII, str. 5-8.

95 Vidi bilješku 91; T. FERENC, *Kapitulacija Italije*, n.dj., str. 362; Mladen PLOVANIĆ, Osnivanje njemačkih obavještajnih i policijskih ustanova u Istri i Rijeci u jesen 1943. godine, *Dometi*, XI., 9-10-11/1978., Rijeka 1978., str. 40.

96 O njemačkoj Tajnoj državnoj policiji detaljnije u: Roger MANVELL, *GESTAPO*, Zagreb 1975.

(*AMT IV B4*) koji je vodio SS Sturmbannführer Adolf Eichmann[97] dobila slobodne ruke za provedbu svoga projekta *konačnoga rješenja židovskoga pitanja* i u Operativnoj zoni *Jadransko primorje*.

Sredinom rujna 1943. god. Reichführer SS Heinrich Himmler je za Višega zapovjednika *SS* i policije u Operativnoj zoni *Jadransko primorje* postavio *SS* Gruppenführera Odila Globotschnika.[98] U njegovoj je nadležnosti bio zapovjednik redarstva (*Befehlshaber der Ordnungspolizei*) *SS* Standartenführer Kintrup[99] (kasnije *SS* Brigadeführer Malsen von Ponickau) te zapovjednik Službe sigurnosti i policije sigurnosti (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst – der SIPO und des SD*) *SS* Obersturmbannführer dr. Ernest Weimann (kasnije *SS* Brigadeführer Günter).[100] Već u listopadu 1943. god. u Operativnoj je zoni *Jadransko primorje* bio uspostavljen subordinirani sustav njemačkih redarstvenih zapovjedništava, ispostava, područnih ispostava i ureda Policije sigurnosti i službe sigurnosti identičan onome u Trećemu Reichu.

Zapovjedništvo *SS* i redarstva za Kvarnersku provinciju (*SS und Polizeikommando für Provinz Quarnero*) na čelu sa *SS* Obersturmbannführerom Traubom imalo je sjedište u Rijeci,[101] a djelovalo je neovisno i paralelno s Riječkom upravom policije (*Questura di Fiume*). Zapovjedništvo Policije sigurnosti i službe sigurnosti je, pak, utemeljilo ispostave policijsko-obavještajne službe za pojedine provincije (*Aussendienststelle – AS der SIPO und des SD*) i područne ispostave (*Nebenstelle der SIPO und des SD*) za upravna područja u okviru provincija.

Ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti za Kvarnersku provinciju imala je sjedište u Rijeci-Sušaku.[102] Od listopada 1943. do svibnja 1944. god. njen je zapovjednik bio SS Hauptsturmführer Andreas Cherne, a zatim SS Hauptsturmführer Heinrich Shlünzen.[103] Na čelu Područne ispostave (*Nebenstelle*) sa sjedištem u Opatiji nalazio se SS Hauptscharführer Wolff, kojega je krajem rujna 1944. god. zamijenio SS Oberscharführer Rudy Kamm.[104]

---

97 Detaljnije u: J. BEZWINSKA-D. CZEH, *KL Auschwitz*, n.dj., str. 304-305; R. MANVELL, *GESTAPO*, n.dj., str. 124-130; W. RUTHEFORD, *Genocid Židova*, n.dj., str. 38.

98 Rođen je u Trstu. Do imenovanja u Operativnoj zoni *Jadransko primorje* bio je na dužnosti zapovjednika SS i policije za Lublinsko okružje u Poljskoj gdje je *rješavanjem židovskoga pitanja* osobno ostvario znatnu imovinsku korist (J. BEZWINSKA-D. CZEH, *KL Auschwitz*, n.dj., str. 307; Gaetano La PERNA, *Pola-Istria-Fiume 1943-1945. L'agonia di un lembo d'Italia e la tragedia delle foibe*, Milano 1993., str. 70; W. RUTHEFORD, *Genocid Židova*, n.dj., str. 47-48).

99 Na temelju literature i dostupnih primarnih vrela u ovom i drugim slučajevima nije bilo moguće utvrditi imena dužnosnika njemačke Policije sigurnosti i službe sigurnosti, već samo prezime i položaj na hijerarhijskoj ljestvici u *SS* formaciji.

100 T. FERENC, *Kapitulacija Italije*, n.dj., str. 362. Međutim, M. Plovanić navodi, da je zapovjednik Policije sigurnosti i službe sigurnosti u prvo vrijeme bio Günter, a kasnije *SS* Standartenführer Emanuel Schäfer (M. PLOVANIĆ, Osnivanje njemačkih, n.dj., str. 40).

101 I s t o, str. 43.

102 I s t o, str. 41.

103 I s t o.

104 HDA, Zemaljska komisija, kut. 438.

U okviru ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti djelovali su odjelni uredi (*AMT*). Njihova organizacijska struktura, oznake rednim brojevima (I. do VII.), nazivlje i zadaće bile su istovjetne onima središnjih ureda u *RSHA*. U okviru Ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti za Kvarnersku provinciju bili su osnovani: *AMT III., AMT IV. i AMT V.*, a poslove iz nadležnosti ostalih ureda obavljali su pojedini službenici. *AMT III.*, odnosno Ured za obavještajnu djelatnost u zemlji (*Sicherheitsdienstamt Inland*) bio je zadužen za prikupljanje podataka o svim činiteljima unutar državnih međa koji na bilo koji način mogu ugroziti sigurnost Trećega Reicha. To, pak, dokazuje, da je Glavna uprava za sigurnost Reicha teritorij Operativne zone tretirala kao unutardržavno područje. *AMT IV.*, ili Tajna državna policija (*GESTAPO*) imala je izvršnu vlast, tj. vršila je hapšenja, istrage, interniranja itd. *GESTAPO* je u Kvarnerskoj provinciji, jednako kao i njegova središnjica, imao dva odjelna ureda: *AMT IV.* A nadležan za poduzimanje represivnih mjera prema protivnicima nacionalsocijalizma i *AMT IV.* B nadležan za rješavanje *židovskoga pitanja.*[105] Na čelu toga odjelnoga ureda stajao je *SS* Sturmbannführer dr. Boerner, a zatim Sturmbannführer Stangl.[106] U sklopu Ispostave za Kvarnersku provinciju nalazio se i *AMT V.*, tj. Ured kriminalističke policije (*Kriminalpolizeiamt - KRIPO*) u čijoj su nadležnosti bile kriminalne radnje (krađe, provale, zakutna trgovina itd.) koje nisu imale politička obilježja, ili obavještajni značaj.[107]

Uspostavljeni je sustav Policije sigurnosti i službe sigurnosti, u Operativnoj zoni *Jadransko primorje* stavljen u funkciju krajem 1943. i početkom 1944. godine. Njegovu je djelotvornost osigurao Vrhovni komesar dr. F. Rainer utemeljenjem Izvanrednog suda za javnu sigurnost koji je pokretao postupak na temelju optužnica Višega zapovjednika *SS* i policije.[108] Koristeći, pak, svoje ovlasti na području zakonodavstva, dr. F. Rainer je na području Operativne zone spriječio primjenu zakonske odredbe TSR o uknjižbi države na zaplijenjenu židovsku imovinu.[109] Istovremeno je Viši zapovjednik *SS* i policije O. Globotchnik, planirajući provedbu *konačnoga rješenja židovskoga pitanja*, pripremio prostor tršćanske *Rižarne* (Risiera di San Sabba) za masovna smaknuća.[110]

Konačno rješenje židovskoga pitanja u općini Opatija 1944. i 1945. godine

Njemačke su postrojbe zaposjele Opatiju već 14. rujna 1943. godine. Time je bilo dokinuto dvovlašće uspostavljeno sporazumom između zamjenika

---

[105] M. PLOVANIĆ, Osnivanje njemačkih, n.dj., str. 41.

[106] HDA, Zemaljska komisija, kut. 438.

[107] M. PLOVANIĆ, Osnivanje njemačkih, n.dj., str. 41.

[108] Naredba br. 5 Vrhovnoga povjerenika Operativne zone *Jadransko primorje* od 19. listopada 1943., *Bollettino Ufficiale*, n.dj., str. 12-17.

[109] R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 532.

[110] HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155.

povjerenika prefekta općine Opatija i opatijske partizanske Komande mjesta.[111] Civilnu je vlast preuzeo novoimenovani zamjenik povjerenika prefekta dr. Giovanni Fosco, a vojnu, do premještanja svoga stožera u Trst, zapovjednik njemačke 71. divizije general Wilhelm Raapke.[112]

Koliko je Židova ostalo živjeti na području općine Opatija nakon kapitulacije Kraljevine Italije, nije moguće utvrditi.[113] Vjerodostojne podatke o broju opatijskih Židova nisu mogle pribaviti ni novouspostavljene njemačke okupacijske vlasti, jer su, u razdoblju od uspostave dvovlašća do uspostave Operativne zone *Jadransko primorje*, iz opatijskoga Ureda Javne sigurnosti i Anagrafskoga ureda netragom nestale specijalne evidencije Židova nastale u razdoblju od 1938. do 1943. godine.[114] Usprkos tome, opatijska je Područna ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti (*Nebenstelle der SIPO und des SD*) raspolagala, istina nevjerodostojnim i vjerojatno nepotpunim, popisom preostalih Židova nastanjenih u Opatiji i Voloskom. Dakako, do tih podataka nije došla posredstvom opatijskoga Povjerenstva Javne sigurnosti, ni posredstvom službenika opatijskoga Anagrafskoga ureda, već posredstvom agenta njemačke tajne obavještajne službe, Luigija Kausch-Buchoffera.

Naime sudetski se Nijemac, Luigi Kausch-Buchoffer doselio u Opatiju nakon Prvoga svjetskoga rata. Bavio se, i to ne baš uspješno, hoteljerstvom, a od 1938. god. postaje suradnikom njemačke tajne obavještajne službe za inozemstvo.[115] Od tada istupa kao gorljivi pristaša nacionalsocijalističke ideologije, osniva i postaje tajnikom (*Zellenleuter*) ogranaka Njemačke nacionalsocijalističke stranke (*Nazionalsozialistiche Deutsche Arbeiter-Partei*) u Opatiji. Svoje je obavještajne usluge, tj. podatke o sudionicima partizanskoga pokreta

---

[111] Detaljnije u: Antun GIRON, Talijanski izvori o događajima na obalnom području Liburnije u prvoj polovini 1943. godine, *VHARiP*, sv. XXVII., Pazin-Rijeka 1985., str. 53-60.

[112] I s t o; HDA, Zemaljska komisija, kut. 438.

[113] Nakon sloma Kraljevine Italije neke su se internirane židovske obitelji (Nathan, Steiner, Minz, Weis) uspjele vratiti u Opatiju (T. MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 122). Međutim, specijalne evidencije opatijskih Židova prestale su se ažurirati 14. kolovoza 1943. godine (DAR, JU-30, kut. 512).

[114] HDA, Zemaljska komisija, kut. 438. Za sada nije moguće utvrditi kako su državni uredi objašnjavali navodni nestanak specijalnih evidencija Židova. Opatija je, naime, već krajem 1943. god. bila uključena u njemačku Operativnu zonu *Jadransko primorje*, pa se nestanak specijalnih evidencija Židova nije mogao prikazati kao posljedica dekreta Badoglijeve vlade o ukinuću rasnih zakona od 20. siječnja 1944. godine (R. De FELICE, *Storia degli Ebrei*, n.dj., str. 524). Uostalom, specijalne evidencije opatijskih Židova su sačuvane i iz njih je vidljivo da su ažurno vođene sve do 14. kolovoza 1943. godine (DAR, JU-30, kut. 512). S obzirom na to, može se s velikom vjerojatnošću zaključiti, da su akciju uklanjanja, ili skrivanja tih evidencija organizirali, ili bar prešutno odobravali čelni ljudi Riječke policijske uprave. Kolikoga je udjela u tome imao povjerenik opatijskoga Ureda Javne sigurnosti Olindo Cellurale, da li je pri tome radio u suglasju s riječkim questorom Giovannijem Palatuccijem, koji je spašavao riječke Židove, valja tek ispitati. Vidi: bilješku 24; Giacomo SCOTTI, Palatuci salvó cinquemila persone, *Panorama*. Rivista quindicinale, XXXVIII., 22/1989., Fiume-Rijeka 1989., str. 34-35.

[115] HDA, Zemaljska komisija, Zk 46056. Na temelju dokumenta ne može se utvrditi da li je L. Kaulsch-Buschoffer pripadao organizaciji za nadzor nad njemačkim emigrantima (*Volksdeutsche Mittelstelle-VOMI*), ili je bio tek jedan od agenta GESTAPO-a (*V-Männer*) regrutiranih iz redova Folksdojčera. Usporedi: V. MANVELL, *GESTAPO*, n.dj., str. 9-10.

u Opatiji, ponudio zapovjedniku njemačke 71. divizije. Međutim, general W. Raapke je ponudu otklonio s obrazloženjem da njemačka vojska (*Wehrmacht*) ima operativne, a ne policijske zadatke.[116]

Nakon uspostave Zapovjedništva Policije sigurnosti i službe sigurnosti u Operativnoj zoni *Jadransko primorje*, prikupljene je podatke predao njenoj Područnoj ispostavi za Opatiju i osobno sudjelovao u uhićenjima prokazanih osoba. U svojstvu tajnika ogranka NSDAP u optijskom je Uredu Povjerenstva Javne sigurnosti, a zatim i u Anagrafskome uredu, zatražio uvid u evidencije stanovnika *židovske rase*. U obje je ustanove dobio informaciju da ta dokumentacija više ne postoji.[117] On je, međutim, u Anagrafskome uredu zatražio i dobio na uvid opću evidenciju stanovništva općine. Na temelju te dokumentacije, poznanstava i sjećanja sačinio je popis Židova nastanjenih u Opatiji i Voloskom. Koliko ih je, pak, Kausch-Buchoffer uspio identificirati nije moguće utvrditi. Međutim, sa sigurnošću se može zaključiti, da Područna ispostava sigurnosti i službe sigurnosti nije uspjela pronaći neke osobe s toga popisa,[118] pa se sa velikom sigurnošću može pretpostaviti, da su bili upozoreni na opasnost koja im prijeti.[119] U isto je vrijeme Kausch-Buchofferov popis bio nepotpun i dijelom netočan.[120] Međutim, opatijska Područna ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti nije mogla pribaviti službene podatke pa se morala oslanjati na Kausch-Buchofferov popis.

Plan *konačnoga rješenja židovskoga pitanja* u općini Opatija započeo se ostvarivati već krajem studenoga 1943. godine. Naime, na temelju zahtjeva Ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti od 25. studenoga 1943. u bankama su bili blokirani, a zatim zaplijenjeni polozi opatijskih Židova s Kausch-Buchofferova popisa.[121] Njihova su uhićenja uslijedila kasnije, ali nisu bila istovremena. Prva je grupa uhićena sredinom ožujka, druga početkom travnja, a treća u prvoj polovici prosinca 1944. godine. Neki, koji su napuštanjem Opatije izbjegli uhićenje, otkriveni su i uhićeni početkom 1945. godine.[122]

---

[116] HDA, Zemaljska komisija, Zk 46056.

[117] Vidi bilješku 114.

[118] Na spisku se vjerojatno nalazio i izbjegli mađarski državljanin Francesco Sterk. Naime, tragajući za njim opatijska je Područna ispostava, uz pomoć Kausch-Buschoffera otkrila skrovišta njegove pokretne imovine, koju je, dakako, prisvojila. Na spisku je vjerojatno bila i izbjegla porodica talijanskoga državljanina, hotelijera Gotfreda Breinera uhićena 1945. god. na Cresu (HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155; Zk 46056).

[119] Vidi bilješke: 24 i 114.

[120] U spisak je kao Židovka bila unesena i mađarska državljanka, *arijevske rase* Tereza Hlakspacher (u istim se vrelima javlja kao Hakspacher), jer je dugo živjela u izvanbračnoj zajednici s Židovom Micheleom Kannom iz Voloskoga (HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155). U spisak nije bio unesen, pa nije bio ni uhićen, mađarski državljanin Kazimir Göröcz, jer je bio u braku s pripadnicom arijevske rase. Vidi bilješku 62.

[121] HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155.

[122] Navod T. Morganija da je većina opatijskih Židova deportirana u lipnju 1944. god., dakle, nije točan. Isto tako nije točno da su svi uhićeni našli smrt u koncentracionim logorima (vidi prilog 3). Osim toga, Morganijev popis u kojemu su navedena imena 48 deportiranih opatijskih Židova nije sasvim pouzdan. Naime, u taj je popis uvršten i Leo Haus koji je, prema podacima opatijskoga Povjerenstva Javne sigurnosti, emigrirao još 27. prosinca 1938. godine (DAR, JU-

Prva su uhićenja uslijedila 15. ožujka 1944. godine. Tada je bio uhićen trgovac Jakob Löwy i svi članovi njegove obitelji: Olga Löwy, Wilma Löwy-Nochetti sa sinovima Livijom od pet i Regildom od šest godina. Sprovedeni su u sjedište Ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti na Sušaku gdje su sedam dana ispitivani i zlostavljani. Iz Sušaka su upućeni u tršćanski zatvor, a odatle u koncentarcioni logor Auschwitz. Jakob, Olga, Livio i Regildo Löwy su kao nesposobni za rad odmah izdvojeni i usmrćeni u plinskoj komori. Wilma Löwy-Nochetti je s još 70 logoraša određena za rad na popravku cesta. U siječnju 1945. god. prebačena je u logor Rawensbrück, a zatim u Mahlhoft gdje je dočekala oslobođenje.[123]

Slijedeća racija i uhićenje veće skupine opatijskih Židova izvršeni su 6. travnja. Toga je dana opatijska Područna ispostava uhitila 29 opatijskih Židova talijanskoga, njemačkoga, mađarskoga, rumunjskoga i čehoslovačkoga državljanstva: Ignaza i Rosu Monath, Salamona i Leu Leam, Etlu i Margheritu Slovak, Margheritu Schantzer, dr. Siegfrieda i Elsu Freud, Illonu Fischof, Lea i Ester Haas, Elsu i Gertrude Jonas, Rosu i Ilonu Glück, Friedu Ivancich, Doru Gepesz, Irenu Lang, Juliju, Bertu i Ilonu Politzer, Friedu Remmy, Juliju Szabadosz, Josipa Turmana, Katerinu, Elfriedu i Edith Stern, Michaela Kanna, ali i arijevku Terezu Hlakspacher. Svi su uhićeni prikupljeni u sjedištu opatijske Područne ispostave, a zatim prevezeni u sjedište Ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti na Sušaku. Smješteni su u zajedničku ćeliju, gdje su nakon 36 sati provedenih bez jela i pića, pojedinačno odvođeni na saslušavanje. Saslušanja je vodio osobno *SS* Sturmbanführer dr. Broener u prisustvu tajnice i vojnika (*SS Mann*) koji je po nalogu dr. Broenera batinao i zlostavljao saslušavanoga. Ustvari, čitav se istražni postupak svodio na ispitivanje uhićenih o njihovome imovnome stanju, posebno o posjedovanju zlatnine i dragocjenosti, te gdje je to pohrannjeno, odnosno skriveno.[124] Nakon 10 dana, na intervenciju Mađarskoga konzulata na Rijeci, bila je oslobođena mađarska državljanka Tereza Hlakspacher, koju je

39, serija A 3/c, dosje 382). Nije mogla biti deportirana ni Sofia Weil koju je opatijsko Povjerenstvo Javne sigurnosti brisalo iz evidencije 12. siječnja 1939., jer je emigrirala u Tel Aviv (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 382). Nepouzdana su, a u jednom slučaju i nepotpuna imena, deportiranih osoba. Tako je u popis uvršten i *Keil Dr.* – Vjerojatno se radi o opatijskome liječniku dr. Teodoru Kleinu koji se 1938. god., još prije donošenja rasnih zakona, preselio u Milano (DAR, JU-39, serija A 3/c, dosje 383). Imena i prezimena deportiranih nisu sasvim pouzdana, pa se tek usporedbom s popisom uhićenih u primarnim vrelima, s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da se radi o istim osobama. Tako je npr. Leo Grü iz Morganijeva popisa vjerojatno Leon Grün, Regina Löwy vjerojatno Regildo Löwy, Ella Freund vjerojatno Elsa Freund, Elena Glück vjerojatno Ilona Glück itd. Ipak, Morganijev popis deportiranih opatijskih Židova valja uvažavati, jer ga većim dijelom, zanemarujući navedene nepreciznosti, potvrđuju podaci iz primarnih povijesnih vrela. Štoviše, popis T. Morganija sadrži i imena onih opatijskih Židova, koji su kao internirci dospjeli u nacističke koncentracione logore, a koji još nisu pronađeni u arhivskome gradivu. U Morganijevu popisu to su izrijekom: dr. Zoltan Lakatos, Alberto Lakatos i dr. Sandro Lehel (T. MORGANI, *Ebrei*, n.dj., str. 146-147; A. MUZUR, *Kako se stvarala Opatija*, n.dj., str. 165).

123 HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155.

124 I s t o.

Kausch-Buchoffer pogrešno unio u popis Židova.[125] Svi su ostali prebačeni u Trst gdje su ubijeni i spaljeni u krematoriju *tršćanske Rižarne*.[126]

Preostali stanovnici *židovske rase:* Cecilija Grandi s jedanaestgodišnjom kćerkom Teodorom, Melita Viskanic i Jolly Moritz uhićene su 12. prosinca 1944. godine.[127] Njihovo je uhićenje organizirao novi čelnik opatijske Područne ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti, *SS* Oberscharföhrer Rudy Kamm.[128] Novi dužnosnik, dakako, nije promijenio već uhodani postupak s uhićenicama. I one su, naime, sprovedene u zatvor na Sušaku gdje su, nakon ispitivanja i zlostavljanja, upućene u Trst i likvidirane u tršćanskoj *Rižarni*.[129]

Posljednji opatijski Židovi s Kausch-Buschofferova popisa uhićeni su tek u veljači 1945. godine. Naime, opatijski se hotelijer Gottfredo Breiner, ne obavijestivši, dakako, vlasti, s čitavom obitelji preselio u selo Sv. Ivan na otoku Cresu.[130] Njegovo je novo prebivalište, međutim bilo otkriveno, kada je u veljači 1945. god., u selu uspostavljena njemačka posada. Uhićenje Gottfreda, Leonije, Henrika i Ruth Breiner izvršeno je 19. veljače na temelju naloga Ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti na Rijeci-Sušaku. Nakon dvadesetak dana provedenih u riječkom zatvoru, prebačeni su na Sušak u sjedište Ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti. Istražni postupak, koji se uglavnom svodio na ispitivanje o skrivenim dragocjenostima, uz obvezatne prijetnje popraćene batinanjem, trajao je 22 dana. Nakon toga je čitava obitelj otpremljena u tršćansku *Rižarnu*. Tu su zadržani do 29. travnja 1945., kada ih je zatvorska uprava, na zahtjev partizana, zajedno s preostalim uznicima, pustila na slobodu.[131]

Nakon uhićenja opatijskih Židova, Područna je ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti vršila popis i konfiskaciju njihove pokretne i nepokretne imovine. Zaplijenjena imovina nije bila prenesena u vlasnoštvo TSR, jer odlukom Vrhovnoga povjerenika dr. F. Rainera ta zakonska odredba nije imala pravnoga učinka u Operativnoj zoni *Jadransko primorje*.[132] S obzirom na to, zaplijenjena je imovina opatijskih Židova bila uknjižena na Upravu njemačke civilne administracije Kvarnerske provincije (Bewirttschaftungsamt), s kojom je rukovodio dr. Leupold.[133] Uknjižbom, pak, na Upravu njemačke civilne administracije, zaplijenjena je imovina opatjskih židova faktički bila prenesena u vlasništvo Trećega Reicha, a ne TSR. To je, uostalom, i bila svrha Rainerove odluke o neuvažavanju zakonske odredbe TSR od 4. siječnja 1944. godine.[134]

---

[125] Vidi bilješku 120.

[126] HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155.

[127] I s t o.

[128] Hauptscharführer Wolff je bio smijenjen, jer se ustanovilo da je prilikom pljenidbe imovine uhićenih Židova ostvario osobnu korist (HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155).

[129] I s t o.

[130] Vidi bilješku 118.

[131] HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155.

[132] Vidi bilješku 109.

[133] HDA, Zemaljska komisija, Zk 31155.

[134] Vidi bilješke: 89 i 109.

Zaključna razmatranja

Rasno zakonodavstvo fašističkoga režima bilo je bez sumnje uvjetovano političkim i interesnim približavanjem Kraljevine Italije Trećemu Reichu. Iako je talijansko rasno zakonodavstvo bilo daleko blaže od nacističkoga, ono je ipak ozakonilo društvenu i gospodarsku neravnopravnost Židova, poticalo njihovo iseljavanje, a nakon ulaska Kraljevine Italije u rat, izazvalo njihovo upućivanje u internaciju.

U Kvarnerskoj su provinciji rasni zakoni bili rigorozno primjenjenjivani, kako zbog pograničnog položaja, tako i zbog nevjerice fašističkih vlasti u lojalnost stalno nastanjenih Židova stranih državljana, ali i u odanost Židova optanata. Usprkos tome, iseljavanju i interniranju provedenom početkom Drugoga svjetskoga rata, statistike pokazuju rast stanovnika *židovske rase*, poglavito na području općine Opatija. Bila je to posljedica doseljavanja Židova iz europskih zemalja ugroženih agresivnom politikom Trećega Reicha.

Slom Kraljevine Italije i njemačka okupacija krajem 1943. god. bili su pogubni za Židove koji su se zatekli na zaposjednutom teritoriju. U najtežem su se položaju našli Židovi nastanjeni na prostoru njemačkih pothvatnih područja, u kojima je, preko vrhovnih zapovjednika i ispostava, Glavna uprava za sigurnost Reicha provodila plan *konačnoga rješenja židovskoga pitanja*, neovisno od upravnih organa i zakonskih akata TSR.

U općini Opatija, kao sastavnome dijelu njemačke Operativne zone *Jadransko primorje*, Područna je ispostava Policije sigurnosti i službe sigurnosti u razdoblju od ožujka 1944. do veljače 1945. god. uspjela uhititi 43 stanovnika *židovske rase* i to: 17 talijanskih državljana, 17 mađarskih, šest njemačkih, jednoga čehoslovačkoga, jednoga poljskoga i jednoga rumunjskoga državljana. Njihova je imovina zaplijenjena i uknjižena kao vlasništvo Trećega Reicha. Svi su bili otpremljeni u logore smrti. U njima je život okončalo 38 uhićenih, od kojih četiri u Auschwitzu (Prilog 1), 34 u tršćanskoj *Rižarni* (Prilog 2), a samo pet ih je uspjelo preživjeti i dočekati oslobođenje (Prilog 3).

Prilozi:

Prilog 1

Likvidirani u Auschwitzu 1944. godine

Red br.	Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja	Zanimanje	Bračno stanje	Državljanstvo	Datum uhićenja
1.	Jakob Löwy	1884.	Rijeka	trgovac	udovac	talijansko	15. III.
2.	Livio Löwy	1939.	Matulji	·/·	neoženjen	talijansko	15. III.
3.	Olga Löwy	1905.	Somac	kućanica	udovica	talijansko	15. III.
4.	Regildo Löwy	1938.	Matulji	·/·	neoženjen	talijansko	15. III.

Prilog 2

Likvidirani u tršćanskoj Rižarni 1944. godine

Red br.	Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja	Zanimanje	Bračno stanje	Državljanstvo	Datum uhićenja
1.	Ilona Fischhof	1876.	Raob	kućanica	udovica	njemačko	6. IV.
2.	Elsa Freund	1875.	Hüsburg	kućanica	udata	njemačko	6. IV.
3.	Sigfried Freund	1876.	Pochow	liječnik	oženjen	njemačko	6. IV.
4.	Dora Gepesz	1883.	Süto	kućanica	neudata	mađarsko	6. IV.
5.	Ilona Glück	1883.	Budimpešta	kućanica	razvedena	mađarsko	6. IV.
6.	Rosa Glück	1874.	Budimpešta	kućanica	udata	mađarsko	6. IV.
7.	Cecilija Grandi	1900.	Beč	kućanica	udata	talijansko	12. XII.
8.	Teodora Grandi	1933.	Opatija	đak	neudata	talijansko	12. XII.
9.	Leon Grün	1871.	Chorostov	poduzetnik	oženjen	rumunjsko	6. IV.
10.	Ester Haas	1882.	Frankfurt	kućanica	udata	njemačko	6. IV.
11.	Leo Haas	1879.	Varšava	pjevač	oženjen	poljsko	6. IV.
12.	Frida Ivancich	1899.	Süto	kućanica	udata	mađarsko	6. IV.

13.	Elsa Jonas	1886.	Bromberg	kućanica	neudata	njemačko	6. IV.
14.	Gertrude Jonas	1883.	Bromberg	kućanica	neudata	njemačko	6. IV.
15.	Michele Kann	1879.	Bratislava	poduzetnik	neoženjen	češko	6. IV.
16.	Lea Laam	1883.	Sombor	kućanica	neudata	talijansko	6. IV.
17.	Solomon Laam	1865.	Stari Samben	poduzetnik	udovac	talijansko	6. IV.
18.	Irene Lang	1878.	Budimpešta	kućanica	udata	mađarsko	6. IV.
19.	Ignaz Monath	1868.	Vašvar	umirovljenik	oženjen	talijansko	6. IV.
20.	Rosa Monath	1883.	Vašvar	kućanica	udata	talijansko	6. IV.
21.	Jolly Moritz	1894.	Budimpešta	kućanica	udata	mađarsko	12. XII.
22.	Berta Politzer	1858.	Puszta-kovacci	kućanica	neudata	mađarsko	6. IV.
23.	Ilona Politzer	1884.	Puszta-kovacci	kućanica	neudata	mađarsko	6. IV.
24.	Julije Politzer	1881.	Puszta-kovacci	poduzetnik	neoženjen	mađarsko	6. IV.
25.	Frieda Remmy	1884.	Budimpešta	kućanica	udata	mađarsko	6. IV.
26.	Margherita Schantzer	1887.	Budimpešta	kućanica	udovica	talijansko	6. IV.
27.	Etle Slovak	1873.	Nore Jauli	kućanica	neudata	talijansko	6. IV.
28.	Margherita Slovak	1902.	Budimpešta	činovnica	neudata	mađarsko	6. IV.
29.	Edit Stern	1924.	Opatija	student	neudata	mađarsko	6. IV.
30.	Elfrieda Stern	1929.	Opatija	student	neudata	mađarsko	6. IV.
31.	Katerina Stern	1900.	V. Magon-dorf	kućanica	udata	mađarsko	6. IV.
32.	Julija Szabodosz	1874.	Budimpešta	kućanica	udovica	mađarsko	6. IV.
33.	Josip Turmann	1869.	Nyrmada	krojač	oženjen	mađarsko	6. IV.
34.	Melita Viskanic	1895.	Budimpešta	kućanica	udata	mađarsko	12. XII.

Prilog 3

Preživjeli Židovi uhićeni 1944. i 1945. godine

Red. br.	Ime i prezime	Godina rođenja	Mjesto rođenja	Zanimanje	Bračno stanje	Državljanstvo	Datum uhićenja	Logor
1.	Gotfredo Breiner	1885.	Gleichemberg	hotelijer	oženjen	talijansko	19. II. 1945.	Rižarna S. Sabba
2.	Henrik Breiner	1922.	Opatija	student	neoženjen	talijansko	19. II. 1945.	Rižarna S. Sabba
3.	Leonija Breiner	1894.	Sisak	kućanica	udata	talijansko	19. II. 1945.	Rižarna S. Sabba
4.	Ruth Breiner	1920.	Opatija	student	neudata	talijansko	19. II. 1945.	Rižarna S. Sabba
5.	Wilma Löwy -Nochetti	1915.	Rijeka	kućanica	udata	talijansko	15. III. 1944.	Auschwitz

SAŽETAK

Židovsko pitanje u općini Opatija
(Od 1938. do 1945. godine)

Nakon antisemitske kampanje vođene u tisku, fašistički je režim 1938. god. ozakonio rasnu diskriminaciju u Kraljevini Italiji. Rasni zakoni kojima se poticanjem iseljavanja i tzv. *arijanizacijom* nastojalo riješiti židovsko pitanje, ostali su na snazi sve do sloma Kraljevine Italije u rujnu 1943. godine.

Od listopada 1943. do svibnja 1945. god. teritorij satelitske Socijalne Republike Italije zaposjeo je Treći Reich. Na tom je prostoru, poglavito na području njemačkih pothvatnih područja, Glavna uprava za sigurnost Reicha provodila svoj projekt *konačnoga rješenja židovskoga pitanja (Endlösung)*.

Od 1938. do rujna 1943. god. u Kvarnerskoj se provinciji rasni zakoni dosljedno provode. Međutim, usprkos iseljavanju i upućivanju u internaciju broj Židova, poglavito u Rijeci i Opatiji bilježi porast. Bila je to posljedica bijega Židova pred nacističkim progonima iz zemalja istočne Europe. Nakon sloma Kraljevine Italije, Kvarnerska je provincija postala sastavnim dijelom njemačke Operativne zone *Jadransko primorje*. Viši zapovjednik *SS* i policije Odilo Globotschnik je u Operativnoj zoni uspostavio sustav Policije sigurnosti i službe sigurnosti identičan onome u Trećemu Reichu. S obzirom na to, odjelni je ured GESTAPO-a, AMT IV. B provodio plan *konačnoga rješenja židovskoga pitanja*. On je do travnja 1945. god. uspio otkriti i otpremiti u logore smrti 43 opatijska Židova od kojih je samo pet uspjelo izbjeći likvidaciju.